

ACTAS DEL VI CONGRESO INTERNACIONAL DE LA ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

(Alcalá de Henares, 12-16 de septiembre de 1995)

Edición a cargo de
José Manuel Lucía Megías

TOMO II

Servicio de Publicaciones
Universidad de Alcalá

1997

Quedan reservados todos los derechos, ni parte ni la totalidad de este libro puede ser reproducido por cualquier medio, ya sea mecánico o electrónico, sin el permiso de los editores.

Comité Organizador:

Carlos ALVAR
María del Carmen FERNÁNDEZ LÓPEZ
Sonia GARZA
José Manuel LUCÍA MEGÍAS
Joaquín RUBIO TOVAR
Pedro SÁNCHEZ-PRIETO BORJA
María Jesús TORRENS

En la edición de *Las Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* han colaborado Pedro Sánchez-Prieto Borja, Joaquín Rubio Tovar, M.ª Carmen Fernández López, M.ª Jesús Torrens y Paciencia Talaya.

© Anónimas y colectivas
© Universidad Alcalá
Servicio de Publicaciones

I.S.B.N. (Obra completa): 84-8138-207-8
I.S.B.N.: (Tomo II): 84-8138-209-4

Depósito Legal: M-29892-1997

Imprime: Nuevo Siglo, S.L.

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE LA VERSIÓ CATALANA DE LES *FAULES D'ISOP*

Llúcia Martín Pascual
Universitat d'Alacant

L'any 1903, Ramon Miquel i Planas va donar a conèixer la traducció catalana de les faules atribuïdes a Isop i als seus derivats a partir d'unes obres impreses en el segle XVI. Amb aquesta edició, inclosa a la «Biblioteca Catalana» i les posteriors de 1908 en la col·lecció «Històries d'altre temps», eixien a la llum uns textos pràcticament oblidats tot i la seua difusió des del segle XVI fins al XIX. El treball de Miquel i Planas ens permet observar que les faules catalanes presenten una sèrie de coincidències amb els *Isopets* castellans editats en 1488 i 1489 i, en general, amb la resta d'edicions de les faules isòpiques. Aquestes coincidències no indiquen, necessàriament, que ens trobem davant de traduccions catalanes d'una font concreta sinó d'una tradició literària que va tenir un gran auge en el segle XV a tota Europa amb les traduccions i recopilacions de faules clàssiques i medievals establertes en l'edició germano-llatina d'Steinhöwel (1476-77). Certament, les edicions catalanes són, cronològicament, els darrers testimonis faulístics ja que el recull de faules en català conegut com el més antic data de 1550.

En el present treball hem observat que els textos catalans s'emmarquen dins la tradició europea dels *Isopets* medievals, i, alhora, volem cridar l'atenció sobre uns obres que han rebut ben poc interès per part de la crítica.

La tradició faulística clàssica

El mot *faula* ens evoca, directament, l'antiga tradició grega i els relats d'Isop. La gènesi d'aquest tipus de relats té relació amb les manifestacions literàries gregues més

antigues, emparentades amb el mite, l'anècdota, el proverbi i amb la poesia iàmbica i simposíaca (ca. VIII-VI a. C.). En el segle V, la fauna animalística se separa definitivament del mite i queda com una anècdota que es difon de manera oral dins d'altres gèneres majors, fins i tot, en la tragèdia, en la comèdia, així com també en la prosa no narrativa d'Heròdot, que la utilitza ja com una mena d'exemple (Rodríguez-Adrados 1985, 381-394).

La fauna naix no com un gènere literari concret, sinó com una eina retòrica,¹ posada a l'abast d'un determinat estament social.² No es considera del tot certa l'existència d'un personatge anomenat Isop³ creador de faules animals, i alguns descarten la possibilitat que hagués existit. La primera col·lecció escrita de faules es deu a Demetri de Faleri (aproximadament, 300 a.C.) i, abans del segle VI (suposada època en què va viure Isop), ja existien faules animals atribuïdes a Hesíode. Tal com els grecs concebiren la fauna, aquest tipus de relat va tenir una gran popularitat i difusió. En l'època helenística, es donen unes influències recíproques entre la fauna grega i l'índia⁴ —aquesta, com sabem, difosa per la cultura àrab i ben conreada durant l'edat mitjana.

En el relat fictici i al·legòric, que és la fauna, s'adverteix un to de dramatismes en el sentit d'acció o representació. L'acció protagonitzada per animals que adquireixen forma humanitzada és un element essencial del qual es pretén extraure una lliçó moralitzadora per a la societat humana. D'altra banda, els relats faulístics provoquen una reflexió, i, encara que per la configuració es poden confondre amb un relat fantàstic, no s'hi dona una evasió, ni tampoc tenen un to meravellós o màgic, ja que els personatges animals, dotats de parla i de raó, es comporten de manera natural inserits en un món real, amb tot el que això comporta de cruesa i d'injustícia.

El corpus faulístic atribuït a Isop en grec conté uns 300 relats que coneixem gràcies a col·leccions del segle I d. C. que remetent a faules clàssiques (col·lecció de Demetri

¹ Aristòtil, *Rhetorica*, llibre 2, 20, considera que la fauna és una eina de persuasió; per altra banda, afegeix que també és un exemple o *paradeigma* amb dues característiques, la ficció i l'al·legoria. Definicions de retòrics posteriors insisteixen en aquesta idea de figura retòrica i podem citar els manuals escolars o *progymnasmata* de Teó, Hermògenes (traduït al llatí per Priscià) i Aftoni, que, a més, donen a la fauna una utilitat pedagògica. Ciceró també considerava la fauna com una forma estilística amb la qual es donava una il·lustració o una prova (Curtius 1984, 91-96).

² Aquesta vessant social de la fauna s'atribueix a B.E. Perry (Bádenas, García Gual 1985, 24). Respecte a aquesta funció «social», no trobem en els textos de faules una catarsi dels personatges més dèbils, sinó una presentació de la societat on predomina l'instint de supervivència.

³ Tot i que es va desenvolupar un relat sobre la seua vida on se'ns contenen una sèrie d'anècdotes sobre un esclau traci o frigi anomenat Isop. La *Vida d'Isop* es conserva en dos còdex grecs dels segles X i XI tot i que la seua composició es remonta al segle I a. C. quan, ja en època helenística, es fa la recopilació d'un relat oral anterior (Burrus & Goldberg 1990, viii). Va ser traduïda al llatí per Rinnuccio d'Arezzo (ca. 1443).

⁴ Rodríguez Adrados (1985, 396-97) comenta aquesta possibilitat en el seu estudi. Més endavant, l'autor parla de la influència unívoca de la fauna grega en l'índia (ps. 700-727) i destria una sèrie d'elements de la fauna índia que són propis de la grega, com ara l'ensenyament polític i social que es dona en els relats indis i que van adreçats a formar part de l'educació d'un futur rei.

de Faleri) a més de faules posteriors incorporades en l'època helenística.⁵ Un altre compilador de faules va ser Babri, el qual donà a conèixer una important col·lecció de faules seguint el model establert de faula isòpica.⁶ La literatura llatina va tenir un primer traductor al llatí de faules isòpiques, Fedre (I a.C.-I d.C.),⁷ del qual coneixem un text recopilatori inferior al d'Isop, escrit en vers i agrupat en cinc llibres (Perry 1984).

La tradició faulística medieval

La faulística clàssica passa als primers moments de l'edat mitjana on s'utilitza, no sols com a *exempla* inclosos en els sermonaris, les homilies i les obres doctrinals, sinó com a mètode didàctic en les escoles⁸ i, contínuament, apareixen textos i traduccions com a manuals escolars amb algunes variacions.

Les faules llatines de Fedre es difonen gràcies a una sèrie de compiladors. De les 150 faules que se li atribueixen (Perry 1984, 72-73), la col·lecció medieval de l'*Aesopus ad Rufum* (segle X) en conté 62 i el còdex d'Ademar de Chabannes, 67 (Hervieux 1893, 131-145, Bertini 1984). Tanmateix la col·lecció més coneguda va ser l'anomenada *Romulus*, nom d'un personatge que apareix al pròleg, que dedica les faules al seu fill «Tiberinus».⁹ Aquesta col·lecció es divideix en 4 llibres i conté 80 faules prosificades. Es tracta dels quatre llibres amb què solen començar les edicions del segle xv.

Un altre autor de faules va ser Avià qui, en el segle V, compon 42 faules en vers tant de tema isòpic com de temàtiques pròpies dels bestiaris, amb la finalitat de «delectar» i adreçades a un personatge anomenat Macrobi. Les faules d'Avià van tenir una gran difusió durant els segles posteriors i es van incorporar a les edicions del quatre-cents i

⁵ Per a conèixer dades biogràfiques de Babri, vegeu la introducció de B.E. Perry (1984, XLVII). Possiblement, és l'autor de faules menys conegut a causa de les dades que el situen a la cort d'un rei de Síria, i el silenci sobre la seua obra a què fou sotmès per part d'escriptors com Plutarc o Lucià. L'obra de Babri es conserva de manera fragmentària en papirs del segle II i del IV (Perry 1984, LXIX) i en una sèrie de còdexs, el més antic dels quals és del segle X (LXVI).

⁷ Les notícies que tenim de Fedre ens diuen que era un esclau d'origen traci, al servei de l'emperador August i després de Tiberi i Calígula. La seua obra ha estat conservada en diferents manuscrits fragmentaris descrits i localitzats per B.E. Perry (1984, XCVI-CXIX) i en edicions del XVII i del XVIII: *Fabularum Aesopiarum libri V*, Paris, 1617; *Fabulae. Notis Illustravit in Ussum Serenissimi principis Nassauii*, Amsterdam, 1701; *Phaedri Augusti Caesaris Liberti Fabularum Aesopiarum Libri quinque*, Londres, 1725, i del XIX, *Phaedri Augusti Liberti Fabulae Aesopiae*, ed. A. Riese, Lissiae, 1884. El gran mèrit de Fedre és el fet d'haver conservat i ordenat les faules isòpiques. Els reculls posteriors de faules atribuïdes a Isop presenten l'estructura del recopilador llatí.

⁸ En aquest sentit, cal fer esment de la tesi de Bonnie Fisher (1987), que estudia els mecanismes pedagògics de les escoles romanes i medievals i la utilització que es feia dels textos de faules en les diferents etapes de l'ensenyament. Un dels primers textos escolars utilitzats foren les faules de Fedre recopilades en un text anomenat *Hermeneumata Pseudodositheana* (publicat, segons la bibliografia que ens facilita l'autora per G. Goetz el 1892 dins una obra general anomenada *Corpus Glossarium Latinorum*).

⁹ Aquest misteriós Romulus s'ha volgut identificar amb el darrer emperador romà, però sembla que es tracta del recopilador que, en el segle X-XI, va transcriure les faules de Fedre i les va dedicar a un fill (Hervieux 1893, 304).

del cinc-cents. Aquest autor serà citat com a autoritat en reculls i en obres posteriors i les seues faules s'inclouran entre els *exempla* morals i didàctics.¹⁰

No obstant això, a l'edat mitjana, el nom de *Romulus* es converteix en el més habitual per a designar els reculls faulístics. D'aquesta col·lecció es conserven moltes versions anomenades, la primitiva, l'ordinària, la de Viena, la de Florència (Cotarelo-Mori 1929) i la de Berna (Hervieux 1893, 329; Rodríguez-Adrados 1985, 365-427). El *Romulus* també va tenir imitadors com Vincent de Beauvais, Bartomeu Ànglico,¹¹ Alexandre Neckam i va ser objecte d'una versió francesa de Maria de França.

Ja en el segle XV la tradició faulística derivada de Fedre té uns altres estudiosos: Niccolo Perotti (1430-80) editor de 30 faules perdudes de Fedre; Rynuntium d'Arezzo, conegut per Remici, Rimicius o Rinuncius, que fa la traducció de cent faules gregues al llatí i de la *Vida d'Isop* (1472).¹²

El resultat de tot aquest interès per les faules ens duu a l'edició llatina de Heinrich Steinhöwel datada entre 1476-77. Aquesta edició presenta una estructura que es repetirà en les traduccions posteriors, com ara la francesa de Julien Macho de 1486 (Hecker 1982), l'anglesa de William Caxton de 1484 (Lenaghan 1967), les castellanques de Parix i Clebat 1488¹³ i Hurus 1489 (Cotarelo Mori 1929) i les catalanes de 1550 i posteriors.

L'esquema estructural és el mateix en totes les edicions:

- Una primera part dedicada a la vida d'Isop que correspon a la traducció de Remicio Arentino.
- Quatre llibres de faules, que en total són unes vuitanta narracions. Aquestes faules corresponen a les del *Romulus* medieval, que, al mateix temps, recupera narracions, sobretot, de les faules llatines de Fedre.
- Un llibre anomenat «Faules extravagants». Aquestes faules apareixen per primera vegada en l'edició de Steinhöwel i no en els manuscrits medievals que contenen la col·lecció anomenada *Romulus* (Hervieux 1893, 349; Burrus & Goldberg 1990).
- Un llibre que correspon a una part, concretament dèsset, de les cent faules de la translació de Remicio Arentino.
- Un llibre que correspon a les faules d'Avià. Hi apareixen vint-i-cinc (en algunes edicions vint-i-set) de les quaranta-dos originals d'aquest autor. A més, les trobem prosificades.
- Un darrer llibre (de vegades dividit en dos) anomenat «Faules colectes» que conté narracions que pertanyen a una tradició completament diferent a les anteriors, és a dir, contes extrets de la *Disciplina Clericalis*, del *Libro de los exemplos* de Clemente de

¹⁰ Coneixem l'obra d'Avià per l'edició de L. Hervieux, vol. III (1833-1899) i per l'edició crítica de Françoise Gaide (1980).

¹¹ El recull faulístic de Bartomeu Ànglico (o de Glanville) fou un dels més imitats i traduït, fins i tot hi ha una versió en sonets del XV per un autor toscà anomenat Accio Zucco (Hervieux 1893, 603 i següents).

¹² Rinnuccio d'Arezzo o Remicio Arentino es va basar, per a la seua traducció de la vida i les 100 faules d'Isop, en una versió del còdex W (segle XI) realitzada en el segle XIII pel bizantí Maximus Planudes (1260-1330).

¹³ Aquesta edició castellana només teníem per una referència de Morel-Fatio (1893, 562) qui la desconeixia per estranyesa. Actualment, comptem amb una transcripció d'aquest text (Burrus & Goldberg 1990). L'edició de 1488 es conserva en un exemplar únic a la Biblioteca John Rylands de la Universitat de Manchester.

Vercial, de les *Facetiae* de Poggio Bracciolini (1380-1459) i d'altres narracions anticlericals o de contingut jocós, antifemení i plaent, semblant als *fabliaux* medievals. Aquesta part és la que menys coincidències té entre les diferents edicions, ja que s'inclouen relats segons les preferències dels editors. Com a exemple, podem esmentar que les edicions castellanques de 1488 i 1489 discrepen precisament en les quatre faules col·lectes de més que té la primera, procedents, segurament, de la versió francesa de Macho i que, segons les autores de l'edició, s'inclourien amb finalitat «de marketing», ja que l'aparició de dues edicions tan properes podia tenir problemes de competència. Els editors i impressors Parix i Clebat, el 1488, intenten presentar una edició més completa i, per tant, més exitosa (Burrus & Goldberg 1990, XIV).¹⁴

L'estructura semblant de tots els llibres de faules duu a la hipòtesi que totes les edicions en llengües vulgars són precisament això, una vulgarització del text llatí d'Steinhöwel, el primer que va seleccionar els materials faulístics medievals (Hervieux 1893, 349 i següents). La gran quantitat d'edicions que proliferen a Europa de les faules d'Isop (Hervieux constata 12 edicions franceses, la primera anterior a 1480 i la darrera de 1532; Cotarelo Mori en constata de castellanques entre 1488 i 1815) revela l'èxit que tingueren aquests reculls fins al punt de ser considerats durant segles com els llibres més llegits. Pel que fa a la gènesi de la traducció castellana medieval, l'any 1788, Nicolàs Antonio admet la hipòtesi que aquesta es va realitzar, possiblement, a instàncies d'Enric d'Aragó, germà d'Alfons el Magnànim (Morel-Fatio 1893, 562). Morel-Fatio rebutja aquesta hipòtesi perquè el llibre ix a la llum temps després de la mort del príncep i perquè correspon a una vulgarització de l'edició llatina d'Steinhöwel de 1477 (Morel-Fatio 1893, 563).

L'Isop català

Les *Faules d'Isop* en català més antigues que es conserven corresponen a dues edicions cinc-centistes, la primera, fragmentària, de 1550 (o 60 segons Cotarelo 1929) i una altra de 1576. A banda d'aquestes dos tenim coneixement d'una edició de 1612 feta a Barcelona, una de 1642 i una altra de 1682 a cura d'un editor anomenat A. Lacavalleria. Les edicions següents són de 1683 i 1743, aquesta darrera amb quatre reimpressions realitzades a Girona i Barcelona —de la darrera de les quals feta, com diu l'*explicit*, en «casa de Matheu Barceló», n'hem pogut consultar un exemplar.¹⁵ En el segle XIX segueixen editant-se les faules d'Isop (Barcelona 1820 i 1842), segurament amb interès didàctic, ja que formarien part de l'educació infantil.¹⁶

¹⁴ Les editores del *Esopete* de 1488 es decanten per afirmar que l'edició de 1489 és la que en major mesura responia a les expectatives de l'anònim traductor castellà i per això no apareixen les faules col·lectes esmentades.

¹⁵ Es troba a la Biblioteca Bancroft de la Universitat de Berkeley. La datació aproximada que se li atorgava a l'exemplar era de 1760.

¹⁶ Aquesta afirmació es pot veure corroborada per la gran quantitat de reculls d'auques i contes populars que tenen com a tema central les aventures dels animals de les faules, sempre amb una dimensió moralitzant ingènua.

El text català que hem pogut reconstruir gràcies a les aportacions de Miquel i Planas i l'exemplar de l'edició de 1743 es divideix en els mateixos apartats que hem constatat més amunt, és a dir, els habituals en aquest tipus de llibre, i conté les faules que figuren a l'annex.

En les faules afegides o col·lectes és on podem veure, com és habitual, el major nombre de diferències entre les edicions. S'hi inclouen una vintena de relats aproximadament, però aquest nombre varia en les edicions catalanes per la censura que es fa a partir de l'edició de 1576. Només l'edició de 1550 presenta els materials originaris que coincideixen amb l'edició llatina de 1477. Aquests contes han estat reconstruïts per Miquel i Planas (veg. annex) i són en total 8 narracions de caire burlesc amb una dona astuta com a protagonista.

L'edició de 1550 recupera les quatre faules que apareixien en l'edició de Paris i Clebat, i que, en canvi, no trobem en la de Juan Hurus (Zaragoza 1489). L'edició de 1576 censura les 8 narracions comunes amb la resta d'edicions europees però segueix incorporant aquestes quatre procedents de Tolosa 1488. Pel que fa a la resta d'edicions catalanes censurades dels segles xvii i xviii, tant les de 1682 com 1743, aquestes segueixen mantenint algunes de les narracions pròpies de 1488 i absents en 1489, en concret les dues titulades: «De alguns monstres que foren en aquell temps» i «De la deesa Venus i de sa gallina» (les que tanquen l'edició de 1488 i que, com hem dit, provenen de l'edició francesa de Macho). A més, per suplir els materials censurats, inclouen una sèrie de relats que no apareixen en cap altra de les edicions cinc-centistes.

Tot i que les faules catalanes són les més tardanes cronològicament, la rigidesa de l'estructura i l'aparició en tots els reculls de les mateixes narracions no permet destriar la filiació concreta de les faules catalanes, ja que totes deriven, amb poques diferències, d'Steinhöwel. No obstant això, aquestes diferències entre el nombre de faules col·lectes de les edicions castellanes de 1488 i 1489 i el fet que les catalanes de 1550 i 1576 les incloguen, sembla apropar el text català a l'edició de 1488 i, al capdavall, a l'edició francesa de Julien Macho. Podríem decantar-nos, doncs, per una filiació en aquest sentit?

Les faules en la tradició literària catalana

A banda de les edicions constatades, com hem vist, ben tardanes, la faula era un recurs bastant habitual en la literatura medieval. En l'àmbit català trobem algunes d'aquestes faules de tradició occidental isòpica en les obres de Francesc Eiximenis, sant Vicent Ferrer i d'altres escriptors doctrinals,¹⁷ al costat de les faules de tradició

¹⁷ Respecte a la utilització de l'exemple en la predicació, cal fer esment dels treballs de Berlioz (1980, 113-146), Delcorno (1976, 393-408) i Almazan (1967, 288-332), aquest darrer centrat en l'obra de sant Vicent Ferrer.

oriental recreades per Ramon Llull que provenen del *Kalilah wa-Dimna* (Martín 1994, 588-631). Cal fer referència també a la inclusió, en menor mesura, de faules en obres líriques com és el cas de la narració en vers *Faula del rossinyol* de Cerverí de Girona que uneix dos faules conegudes «l'esperver (o falcó) i el rossinyol» (veg. annex) i «L'ocell i el pagès» (una de les faules col·lectes, veg. annex).

Aquest fet revela un coneixement bastant extès dels reculls de faules antics, la qual cosa formava part, de ben segur, de l'educació escolar de l'època. Tanmateix, cap d'aquests autors catalans citen com a font del relat faulístic que fan servir el nom d'Isop, sinó el de «Fabulari» o el d'un desconegut «Fortunatus», mentre que en la literatura castellana l'ús del relat faulístic i el coneixement d'Isop com autor d'aquest tipus de narració ens el dóna ja el *Libro de Buen Amor*. En concret, hem observat les faules d'Eiximenis i hem trobat dues que coincideixen amb els relats isòpics i altres dues que corresponen a les anomenades «faules extravagants», sempre introduïdes per la fórmula «diu lo fabulari...».¹⁸ En aquestes faules, l'autor introdueix un to ben propi i personal que allunya el seu relat de la font que ha utilitzat i posa de manifest les seues qualitats de narrador, com és el cas de l'exemple que reproduïm, corresponent al relat del «llop i la grua»:

El llop i la grua (*Faules d'Isop*, 1743, llibre I, núm. 8)

Un famejant llop devorant una fera se li atravesa un os en la gola, y prometent grandíssims donatius a la Grua, si ab lo bech lo deslliurava de un tant grandíssim perill, la benigne Grua, moguda de pietat, trahent lo os de la gola, prestament lo remedia. Mes requirint apres la Grua al Llop, que la remuneras del treball, respongue aquell: O ingrata, y maligna Grua, not recordaras, que tenint lo cap dins la mia boca, te podia degollar si volguera? Donchs quina altra remuneracio te puch fer de major estima, que aquesta? Descobre aquesta faula, que lo servey ques fa al inich, totstamps, resta irremunerat.

Eiximenis (Olivar, 1925, 118-119)

Diu lo fabulari que lo llop, mentre menjava, s'entraversà un os al coll, així que cuidava morir; e pregà a la grua que per tal quant ha lo coll llong e prim, que li metés lo seu coll avall e que li en trasqués l'os que hi tenia entraversat. E la grua féu-ho. E així com la grua hac pres l'os e el tenc casi fora (emperò encara era dins la boca del llop), lo llop estrenc lo coll de la grua e tolc-li lo cap, e puis menjà-la's tota. E la guineu qui ho viu, cridà dient així tost après:

– ¡Oí dir que «qui fa la preguea, que la es bega» e «qui a diable fa servei, tot mal n'espera»!

E diu aquí que lo llop dix així a la guineu:

– No et meravells quan he així morta la grua, car bé ho mereix. Saps tu, e ella sabia bé, que tot lo món me reputa per malvat, lladre e homeier, que no perdó a just ni a pecador, e per una de les pijors bèsties del món. Doncs, pus que la grua sabia açò e s'estava en mi, digna cosa era que així li en prengué.

¹⁸ Es tracta de relats tan coneguts com «El llop i la grua», «El corb i la guineu», «El gat i la guineu» i «El lleonet que volia exercitar la seua força contra l'home» que apareixen als reculls isòpics (veg. anex).

Aquesta faula apareix també en el recull d'Odo de Cheritona (Hervieux, 1899, 183) i la trobem traduïda al castellà en el *Libro de los Gatos* (faula número II; Darbord 1984, 57-58), on es presenta una cigonya en comptes d'una grua i es dóna una major amplificació al relat, diferent al model romànic del *Romulus*.¹⁹ També la utilitza Jacques de Vitry en els seus sermons (Crane 1890, 61, núm. 136). En tots els casos constatats, la faula és una crítica a la ingratitude, si bé en cap de les versions consultades l'acció del llop arriba a l'extrem de crueltat que apareix en la faula eximeniana. Aquest assassinat de la grua com també la conversa posterior entre el llop i la guineu són trets propis i originals d'Eiximenis. La finalitat que persegueix amb aquest final és, possiblement, fer més exagerat i ingenu el que pot arribar a passar si hom creu aquells que tenen fama de dolents.

Francesc Eiximenis utilitza altres relats d'animals que s'aproven a les narracions isòpiques, o bé són completament originals. A partir de l'exposició anterior podem observar que qualsevol autor utilitzava la faula com a relat moralitzant i que, a més, li atorgava un sentit peculiar relacionat amb el tipus d'adoctrinament que necessita realitzar. En el cas d'Eiximenis és habitual la inclusió de faules amb intencionalitat social, una societat desprietada que ha perdut els valors cristians i cal recuperar-los mitjançant la instrucció de totes les capes socials des dels governants fins les dones. A aquestes van dedicades una sèrie de relats originals del fratre gironí que tendeixen a criticar els costums frívols (és el cas del relat «La somera que volia ser novia», Olivari 1925, 140-142).

És evident que el relat faulístic, conegut a través de les recopilacions del *Romulus* o a través d'altres llibres d'exemples, va ser una eina importantíssima en la literatura de caràcter didàcticodoctrinal al llarg de l'edat mitjana i, també, una de les formes de narració breu on l'autor desenvolupava amb major o menor fortuna una trama narrativa que es feia agradable al receptor.

¹⁹ Altres autors que la inclouen són Alexandre Neckam, Vicent de Beauvais i Bartolomeu Ànglico. Fora del panorama medieval, la recull La Fontaine (Curletto 1984, 14).

ANNEX

ÍNDEX DE LES FAULES D'ISOP

(Reconstrucció dels quatre primers llibres a partir de l'edició catalana de 1743)

I. Vida del agudíssim y preclarísim Filósof moral Isop.

II. Llibre primer de les faules d'Isop²⁰.

- Del gall y de la preciosa margarita
- Del llop, y del mansuet anyell
- De la rata y de la granota (coincideix amb la XVIII del *Libro de los gatos* i CCCI del *Libro de los ejemplos*).
- Del mastí y de la ovella
- Del gos y de la carn
- Del ferosíssim Lleó, de la cabra, de la vaca y de la ovella
- Del astut lladre y del radian sol
- Del llop y de la grua
- De les dues goses
- De l'home y de la serp
- Del espantable lleó y del insensat ase
- De les dues rates (coincideix amb la IX del *Libro de los gatos*)
- De la àguila y de la enganyosa guineu
- De la àguila, del caragol y del corp
- Del vanagloriós corp y de la astuta guineu
- Del decrepit lleó, del porch, del toro y del ase
- Del simple ase y de la afable goseta
- Del misericordiós lleó y de la presumptuosa rata
- Del xich milà y de sa discreta mare
- Del astut cazador y de la mansueta cadenera (no es troba en la resta d'edicions europees).
- De la prudent oraneta y dels indiscrets ocells

III. Llibre segon de les faules d'Isop

- Del immortal Júpiter y de les imprudents granotes
- Dels temerosos coloms, del velosíssim Milà, y del crudelíssim falcó
- Del astut lladre y del fidelíssim gos
- De la truja partera y del ferosíssim llop
- De la terra que donant espantables crits parterejava
- Del mansuet anyell y del famejant llop
- Del llebrer y del solitari cazador
- De les temeroses llebres y de les espantables granotes
- Del cruel llop y del mansuet cabrit
- Del home pobre y de la serp

²⁰ Si no s'indica el contrari, les narracions catalanes coincideixen amb la llatina de 1477, la francesa de 1486, l'anglesa de 1484 i les castellanes de 1488 i 1489.

- Del fraudulent cervo, de la simple ovella y del cruelíssim llop
- Del home calvo y de la enujosa mosca
- De la astuta guineu y de la cegonya
- Del ferós llop y de la delicada imatge
- De la superba gralla y dels indignats pagos
- De la presumptuosa mosca y del esforsat matxo
- De la arrogant mosca y de la superbíssima formiga
- De la astuta mostela y del cazador
- Del fraudulent llop y de la astuta guineu y del prudent monot
- De la superba granota y del ferosíssim toro

IV. Llibre tercer de les faules d'Isop

- Del lleó y del temerós pastor
- Del astut cavall y del ferós lleó
- Del ornat cavall y del cansat ase y del temps y de la voluble fortuna
- De les crudelíssimes feres y dels velosíssims ocells
- Del suavíssim rosinyol y del ferosíssim falcó
- De la astuta guineu y del fraudulent llop
- Del velosíssim cervo y del astut cazador
- De la guineu, del gall y dels gossos (només en 1488 i 1489)
- De la muller y del marit mort
- De la dona y del home jove
- Del pare y del fill cruel
- De la serp y de la llima (no apareix en 1477)
- Dels llops y de les ovelles y gossos
- Del home y dels arbres
- Del llop y del gos
- De las mans y peus y del ventre
- De la mona y de la guineu
- Del mercader y del ase
- Del cervo y del bou
- De la conversació enganyosa y del lleó

V. Llibre quart de les faules d'Isop

- De la guineu i dels raïms
- De la mostela vella y de la rata
- Del llop y del vaquer
- De la deesa, del paó y del rossinyol
- Del llop cervical y dels llauradors
- Del moltons y del carnicer
- Del moso y dels ocells
- Del home verdader, del enganyós y de la mona
- Del cavall y del casador
- Del ase y del lleó
- Del buytre y dels altres ocells
- Del lleó y de les guineus

- Del ase malalt y del llop
- Del moltó majar y dels altres menors
- Del home y del lleó
- De la pusa y del camell
- De la formiga y de la cigala (no apareix en 1477)
- De la espasa y del caminant
- De la cerva y de la ovella
- De la aya y de la canya

(a partir d'ací seguim Miquel i Planas, 1908)

VI. Llibre quint de les faules de Isop (també conegudes com *extravagants*)

- Del mul y de la rabosa²¹ y del llop
- Del porch y del anyell y del llop
- De la rabosa y del gall
- Del drach y del pagés
- De la rabosa y del gat
- Del llop y del cabró
- Del llop y del ase
- De la serp y del llaurador
- De la rabosa y del llop
- Dels quatre bous (en les edicions europees apareix en VII, núm.14)
- Del llop que's vantà follament
- Exemple o faula de una rata y de un gat (no apareix en els altres reculls)
- Del gos envejós

(a partir d'ací Miquel i Planas transcriu el text de 1689).

- Del llop y del gos (reprén la transcripció de 1550 només aquesta)
- Del pare y dels tres fills
- De la rabosa y del llop
- Del llop, del goç y del moltó
- De l'homenet y del lleó y de son fill
- Del cavaller y de la rabosa y de l'escuder

VII. Llibre sisè de les faules d'Isop de la translació de Remici

- De la aguila y del corp
- De la aguila y del escarabat
- De la rabosa y del cabró
- Del gat y del gall
- De la rabosa y de la mata o romaguera
- De l'home y del déu de fust

²¹ Tot i que aquestes edicions transcrits per Miquel i Planas (1550 i 1576) es van fer a Barcelona, cal constatar aquest mot rabosa, més genuí del parlar valencià. L'edició de 1743 ja parla sistemàticament de «guineu».

- De un pescador
- De les rates y del gat
- Del llaurador y de la Avicarda
- Del mosso que guardava ovelles
- De la formiga y de la coloma
- De la abella y del déu Júpiter
- De un fuster
- Del jove lladre y de sa mare
- De la puça y del home
- Del marit i de les dues mullers
- Del pagés y de sos fills

VIII. Llibre setè (o faules d'Avià)

- Del pagés y del llop
- Del calàpet o tartuga y dels aucells (correspon a la I del *Libro de los gatos*)
- De les dos llagostes
- Del ase y de la pell del lleó
- De la granota metgessa y de la rabosa
- Dels dos gossos
- Del camell y del déu Júpiter
- Dels dos companyons
- De les dos olles
- Del lleó, del toro y del cabró
- De la bogia y del fill
- De la grua y del pagó
- Del animal anomenat tigris y del caçador
- Del pi y del roure
- Del pescador y del peixet
- Del sol, de l'avariciós y del envejós
- Del moso plorador y del lladre
- Del lleó y de la cabra
- Del corb assedegat
- Del pagés y del toro
- Del satiro y del caminant
- Del toro y de la rata
- De la oca y de son amo
- De la mona y de sos fills²²
- De la tempestat y de la olla
- Del llop y del cabrit

IX. Llibre vuitè de les faules de Isop

- En que se amonestan les persones, a la saviesa y verdadera amistad
- Dels diners acomanats

²² Aquest relat presenta la interferència d'un altre propi dels bestiaris (Panunzio 1963). En general, les dues tradicions animalístiques no tenen concomitàncies, a excepció de casos aïllats com aquest.

- De una subtil sentència en una causa escura de oli encomanat
- De la sentència de la pecunia trobada
- De la fe y engany dels tres companyons
- Del aucell y del pagés
- Del metrificador y del geperut
- De les ovelles
- Del llop, del pagés y de la guineu y del formatge

(censurades):

- De la dona jove, y de son marit, de la sogra y de l'adúlter
- De la vella que enganyà la dona jove ab una goceta (apareix al *Libro de Calila i Dimna*)
- Del cego y de l'adolescent adúlter (apareix als *Contes de Canterbury* i al *Decameró*)
- De la astúcia y art de la dona contra son marit venader
- De la dona y del mercader y de sa sogra vella
- De la muller y del marit tancat en lo colomer
- De la dona que parí un infant per la gràcia de Déu essent lo marit absent²³.
- Del diable y de la vella mala

(acaben les censurades)

- Del sastre, del rey y de sos criats
- Del foll y del caçador
- Del sacerdot y de son goç y del bisbe
- De la bogia y de les nous
- Del pare y del fill que van a vendre lo ase
- De la dona viuda y de l'hipòcrit (apareix a 1488)
- De una dona que acusava a son marit (també a 1488)
- De alguns monstrosos que foren en aquell temps (1488)
- De la deesa Venus y de la gallina (1488)

(a partir d'ací són faules afegides de 1682 i edicions posteriors)

- De la llebra y de la tortuga
- Del marit y de las mullers
- Dels galls y de la perdiu
- Del castor (tema dels bestiaris)
- De la dona y de las criadas
- Del porch sengláy del ase
- Del vell y de la mort
- Del corp malalt y de sa mare
- Del arion y del delff

²³ Aquesta faula no apareix en l'edició de 1550 perquè com hem dit, es conserva un exemplar mutilat. Tanmateix Miquel i Planas la reconstrueix a partir de l'edició castellana de 1489.

BIBLIOGRAFIA

- BÁDENAS DE LA PEÑA i J. LÓPEZ FACAL, eds. (1985): *Fábulas de Esopo, Vida de Esopo, Fábulas de Babrio*, edició revisada por Carlos García Gual, Madrid, Gredos [1a ed. 1978].
- BELLOVAENCIS, Vincentius (1964): *Speculum Quadruplex sive Speculum maius, tom I. Speculum Naturale*, ed. facsímil de l'edició de Duaci, 1674, Graz, Akademische Druck-Verlagsanstalt.
- BERTINI, F., ed. (1984): *Favolisti latini medievali*, 3 vols. Génova, Istituto di Filologia Classica e Medievale. Vol III.: *Ademaro de Chabannes. Favole*.
- BRUCKER, Charles (1991): *Marie de France. Les Fables, édition critique accompagnée d'une introduction, d'une traduction, de notes et d'un glossaire*, Louvain, Peeters.
- BURRUS, Victoria A. & Harriet Goldberg, eds. (1990): *Esopete ystoriado (Toulouse 1488)*, Madison.
- CHAMBRY, Émile, ed. (1967): *Esopete. Fables*, Paris, Les Belles Lettres [1ª ed. 1927].
- COROMINES, Joan, ed. (1985): *Cerverí de Girona. Narrativa*, Barcelona, Curial.
- COTARELO MORI, E. (1929): *Vida del Ysopet con sus fábulas hystoriadas*, Zaragoza, Juan Hurus, 1489, facsímil de la RAE, Madrid.
- CRANE, T. F., ed. (1890): *The exempla or illustrative stories from the «Sermones vulgares» of Jacques de Vitry*, New York. [reprint, 1970].
- CURTIS, E. R. (1984): *Literatura europea y Edad Media Latina*, México, Fondo de Cultura Económica. [Original editat en alemany en 1948].
- DARBORD, Bernard, ed. (1984): *El Libro de los Gatos*, dins *Annexes des cahiers de linguistique hispanique médiévale*, Publication du séminaire d'études médiévales hispaniques de l'université de Paris-XIII, Paris.
- FISHER, Bonnie (1987): *A History of the use of Aesop's fables as a school text from the classical era through the nineteenth century*, tesi doctoral, Indiana University.
- FRIEND, A. (1948): «Master Odo of Cheriton», *Speculum*, XXIII, pàgs. 641-658.
- GAIDE, Françoise, ed. (1980): *Avianus. Fables*, Paris, Societé d'Édition «Les Belles Lettres».
- HAUSRATH, A. (1940-56): *Corpus Fabularum Aesopicarum*, Leipzig.
- HECKER, Beate, ed. (1982): *Julien Macho. Esopete*. Hamburg, Romanisches seminar der Universität Hamburg.
- HERVIEUX, Léopold (1893-99): *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du Moyen Age*, volum I i II: *Phédre et ses anciens imitateurs directes et indirectes*, vol. III: *Avianus et ses dérivés*, vol. IV: *Odo de Cheriton et ses dérivés*, vol. V, *Johannis de Capua et ses dérivés*, Paris, Firmin Didot.
- ISOP (1743?): *Faules de Isop*: filòsof moral preclaríssim y de altres famosos autors, corregidas de nou e historiades ab major claredat, que fins vuy se sien vistes, precedides per una vida d'Isop... Barcelona, Casa Matheu Barceló.
- JONES, J. R. & J. E. KELLER (1969): *The Scholar's Guide. A translation of the Twelfth-Century Disciplina Clericalis of Pedro Alfonso*, Toronto, The Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

- LENAGHAN, R. T., ed. (1967): *Caxton's Aesop*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- MARTÍN PASCUAL, LL. (1994): *La tradició animalística en la literatura catalana medieval i els seus antecedents*, tesi doctoral, Universitat d'Alacant.
- MIQUEL I PLANAS, R., ed. (1908): *Faules isòpiques*, Barcelona («Històries d'altre temps», VI).
- MOREL-FATIO, A. (1978): «*El Libro de exemplos por a.b.c.* de Clemente de Vercial, archidiacre de Valderas», *Romania*, VII, Paris, pàgs. 481-526.
- MOREL-FATIO, A. (1893): «*L'Isopo castillan*», *Romania*, XXIII, pàgs. 561-575.
- NECKAM, Alexander (1863): *De naturis rerum*, ed. de Thomas Wright, Londres.
- OLIVAR, Marçal, ed. (1925): *Contes e Faules*, Barcelona, Barcino («ENC»).
- PANUNZIO, Saverio ed. (1963): *Bestiaris*, 2 vols., Barcelona, Barcino («ENC», 91 i 92).
- PERRY, B. E., ed. (1984): *Babrius and Phaedrus*, Cambridge, Massachusetts-Londres, Harvard University Press-William Heinemann.
- RODRIGUEZ ADRADOS, F. (1985): *Historia de la fábula greco-latina*, 2 vols., Madrid, Universidad Complutense.
- VERCIAL, Clemente de (1860): *Libro de los exemplos por a, b, c*, ed. de Pascual de Gayangos, BAE, nº51, Madrid, pàgs. 443-542.
- WELTER, Th. J. (1927): *L'exemplum en la literature religieuse et didactique du moyen age*, Genève, Slatkine Reprints. [reproducció anastàtica de 1973].
- WHITESSELL, F. R. (1947): «Fables in Medieval *exempla*», *Journal of English and Germanic Philology*, 46, pàgs. 348-366.